

GEMEENTE ASSEN

MINISTERIE VAN
BINNENLANDSE ZAKEN
INGEKOMEN
20 APR. 1966
Onderd.: BB/AZ
Agenda: B66/1079
Rapport na 8 weken

Eijne Excellentie
de Ministerie van Binnenlandse Zaken
's-GR A V H A G E.

Uw kenmerk: afd. BB nr B 36/4873 Uw brief van: 28-3-166 Ons kenmerk: ASSEN. Afd. Bev. No. 2287 Datum 15 april 1966.

Onderwerp: stemmachine.
16

De bij de stemming op 23 maart 1966 ter verkiezing van de leden van de Provinciale Staten van Drenthe in het stembedict 1 (gemeentehuis) gebruikte machines zijn vergrendeld en verzegeld en staan opgeslagen in het gemeentehuis van Assen.

De stemmachines zullen niet worden geopend voordat over de toelating van de benoemde leden door de Provinciale Staten van Drenthe is beslist.

Ook na de toelating zullen de machines niet worden geopend, noch afgegeven zonder uw nadere instructies.

Over de gang van zaken berichten wij u het volgende.

Op dinsdag 15 maart 1965 zijn twee stemmachines van de Automatic Voting Machines Corporation, Jamestown, New York U.S.A. gebracht door de importeur: Koopman & Co., Technische Handel-Maatschappij N.V. te Amsterdam.

Voor donderdag 17 maart 1966 zijn bij wijze van een proefgebruik van de machine een 750 personeelsleden van de gemeente opgeroepen. Een 150 personen hebben op de machine een stem uitgebracht. Bij deze proefstemming en bij contrôle van de tellers zijn geen bijzonderheden gebleken.

Op vrijdag 18 maart 1966 en op maandag 21 maart 1966 zijn op verschillende uren een 700 daarvoor opgeroepen kiezers uit het stembedict 1 (gemeentehuis) in de gelegenheid gesteld op de machine een proefstem uit te brengen. Bij de oproep waren folders gevoegd over het gebruik van de machine. In de gestelde uren hebben een 150 kiezers van de mechanische wijze van stemmen gebruik gemaakt. In ruime mate werden zij geïnstrueerd, eerst op het tafemodel, daarna bij de machine.

Op zaterdag 19 maart 1966 is een Amerikaanse technicus, vergezeld van een vertegenwoordiger van de N.V. Koopman & Co., van 14 tot 22 uur bezig geweest de beide machines grondig na te kijken en te controleren. Speciale aandacht vroegen wij voor de stemknop, die naar onze mening niet altijd even vlot naar beneden gleed, en voor de totaal tellerknop, die op een gegeven ogenblik ingedrukt bleef. Beide euvels werden naar onze mening verholpen.

Bijl.

Op dinsdag 22 maart 1966 werd een derde machine afgeleverd, welke machine door de Amerikaanse technici in Amsterdam grondig zou zijn nagekeken. Des avonds tussen 19 en 22.30 uur waren wederom dezelfde Amerikaanse technicus en een vertegenwoordiger aanwezig en hebben de machines nog eens "doorgenomen". Er waren geen aanwijzingen, dat op de dag van de stemming de in gebruik te nemen machine of de twee reserve-machines zouden weigeren of defect raken.

Op de dag van de stemming, woensdag 23 maart 1966, werd om 8 uur de laatst gekomen machine in gebruik genomen.

Het volgende nemen wij over uit het proces-verbaal, model B11-2, van het stembureau in stembdistrict 1 van Assen:

"In stembdistrict 1 is bij de stemming in de aanvang gebruik gemaakt van een stemmachine, genummerd 1047, van de Automatic Voting Machines Corporation, Jamestown, New York, U.S.A. Bij totaal tellerstand tussen 66 en 67 ontstond een storing, tengevolge waarvan de machine niet meer gebruikt kon worden (de hefboom bleef vastzitten en kon niet weer in de beginstand worden teruggebracht). De knop, door middel waarvan de machine voor het gebruik door de kiezer in gereedheid wordt gebracht, is vergrendeld en verzegeld.

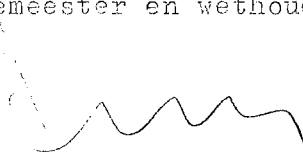
De machine 1047 is daarop vervangen door een reserve-machine, genummerd 1020. Punt C bovengenoemd is overeenkomstig toegepast. Bij totaal tellerstand tussen 365 en 366 ontstond een storing, tengevolge waarvan de machine niet meer gebruikt kon worden (de blauwe plaat met stemkiezer bleef vastzitten; de hefboom is niet teruggebracht). De knop, door middel waarvan de machine voor het gebruik door de kiezer in gereedheid wordt gebracht, is vergrendeld en verzegeld.

De machine 1020 is daarop vervangen door een tweede reserve-machine, nummer 1006. Punt C bovengenoemd is overeenkomstig toegepast. Ook aan deze machine ontstond een storing, tengevolge waarvan de machine niet meer gebruikt kon worden (de blauwe plaat met stemkiezer bleef vastzitten; de hefboom is niet teruggebracht).

Reeds eerder was de Amerikaanse technicus er op gewezen, dat de totaal teller niet versprong. Nu de machine niet meer bruikbaar was, vermoedde de technicus, dat naar alle waarschijnlijkheid geen stem op deze machine was geregistreerd. De knop, door middel waarvan de machine voor het gebruik door de kiezer in gereedheid wordt gebracht, is vergrendeld en verzegeld.

Het stembureau heeft hierop op praktische gronden besloten over te gaan tot een verdere stemming per stembiljet."

Burgemeester en wethouders van Assen,

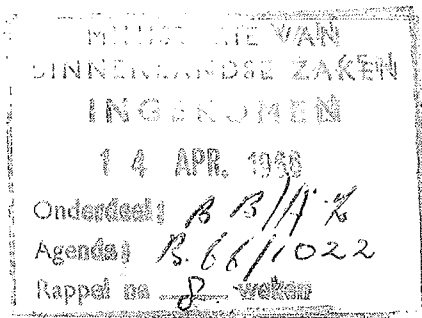
, burgemeester.

, secretaris.

0/4

 POSTADRES BERGUM
 TELEFOON 0 5116-295

 Mr. Berman 529
 1966

 AAN Zijne Excellentie de Minister van
 Binnenlandse Zaken

te

's-Gravenhage.

Uw kenmerk:

Afd. B.B. Nr. B66/U873

Uw brief van:

28 maart 1966

Ons kenmerk:

Afd. 3/1452

BERGUM,

6 april 1966

Onderwerp: stemmachine

C 3, 30-3

In antwoord op Uw bovenvermeld schrijven deel ik U mede, dat de alhier gebezigde stemmachine tijdens de verkiezing van de leden van provinciale staten op 23 maart j.l., niet zal worden geopend, noch aan enige instantie of persoon zal worden afgegeven, zonder dat daarover overleg met Uw departement is gepleegd.

Een rapport betreffende bedoelde stemmachine treft U hierbij aan.

 De burgemeester van Tietjerksteradeel,

(Mr. W.M. Oppedijk van Veen)

R A P P O R T betreffende de alhier gebruikte AVM
stemmachine in het eerste stembedistrict te Bergum
ter gelegenheid van de verkiezing van de leden van
provinciale staten op 23 maart 1966.

No.

Op de dag van de Kandidaatstelling omvatte het eerste stembedistrict 1105 kiezers. Op 23 maart 1966 werden 981 stemmen uitgebracht, waarvan 427 blanco. Een aantal kiezers is boos weggelopen, zodat niet is na te gaan hoeveel personen om andere redenen niet zijn verschenen.

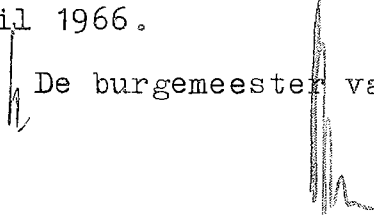
Op de dag van de verkiezing vormden zich vaak groepen wachtenden, wat tot gevolg had, dat sommige mensen \pm 3 kwartier moesten wachten voordat zij hun stem konden uitbrengen. Mede gevolg van dit wachten was, dat een ieder, die dat wenste, uitleg kon krijgen van de werking en de bediening van de machine. Gedurende de gehele dag is dezelfde machine in bedrijf geweest, terwijl een andere als reserve gereed stond. De teller aan de zijkant werkte normaal, zodat mogelijke onvolkomenheden niet waarneembaar waren. Om 19.00 uur werd het stembureau gesloten, de aanwezige kiezers werden nog in de gelegenheid gesteld om hun stem uit te brengen en te ongeveer 19.20 uur werd de machine geopend, met als resultaat 427 blanco stemmen.

De kiezers van het eerste stembedistrict werden gedurende een week in de gelegenheid gesteld om te "oefenen". Daartoe waren folders huis aan huis verspreid, vermeldende de werking en bediening van het apparaat. De "Bergumer Courant" -verschijnt op ~~di~~sdag en op vrijdag- heeft in een uitvoerig artikel een beschrijving gegeven, terwijl ook andere in de provincie verschijnende dagbladen aandacht hebben geschonken aan de mogelijkheid om machinaal te stemmen. Diverse secretarie-ambtenaren hebben voorlichting gegeven en gedemonstreerd voor de belangstellenden. Ruim 750 personen hebben van de geboden mogelijkheid tot proefstemmen gebruik gemaakt. Tijdens de instructies is niet gebleken van moeilijkheden met betrekking tot de bediening. Wel moest de aandacht gevestigd worden op het goed indrukken van de knop, waardoor deze rood ging opgluizen. Voor enkele personen bleek de machine te hoog te zijn.

De mogelijkheid is aanwezig, dat op de dag van de stemming bij enkele personen de zenuwen parten hebben gespeeld, omdat nu werkelijk een stem werd uitgebracht, in plaats van dat er geïmagineerd werd.

Het gerucht, dat 's morgens tegen half elf de ronde deed, dat er een herstemming zou moeten plaats vinden, heeft van die tijd af de nonchalance bij het publiek bevorderd en dit was bij de kiezers van het betreffende stembedistrict ook duidelijk waarneembaar.

Bergum, 6 april 1966.

 De burgemeester van Tietjerksteradeel,

(Mr. W.M. Oppedijk van Veen)

u Bureau
1346 bif

07.4

AMSTERDAM: GEBOUW ATLANTA, STADHOUDERSKADE 6
POSTBUS 6049 · TELEFOON 82821
TELEX 11273 · TELEGRAMADRES: „KJOEBMAND“

KOOPMAN & CO

TECHNISCHE HANDEL-MAATSCHAPPIJ N.V.

DIRECTIE

MINISTERIE VAN
BINNENLANDSE ZAKEN
INGEKOMEN
7 APR. 1966
Onderdeel: BB/AZ
Agenda: B66/466
Rappel na 4 weken

Ministerie van Binnenlandse Zaken,
Afd. B.B. Nr. B66/U873
's Gravenhage.

AMSTERDAM 4 april 1966.

Betreft: Stemmachines. Uw brief d.d. 28.3.'66

Aan het verzoek, vervat in Uw in hoofde vermelde brief, zullen wij onzerzijds gaarne voldoen.

Waar de apparaten toebehoren aan de Amerikaanse fabrikant, zullen wij Uw verzoek aan Automatic Voting Machines, Jamestown doorgeven. Wij twijfelen er niet aan of ook zij zullen aan bedoeld onderzoek hun volle medewerking willen verlenen, gezien de belangen die hiermee hunnerzijds gemoeid zijn. Wellicht stellen zij er prijs op om - indien dat is toegestaan - eigen technici bij het onderzoek tegenwoordig te doen zijn.

Wij hopen U hierover spoedig nader te kunnen berichten.

Hoogachtend,
KOOPMAN & CO
Technische Handel-Maatschappij N.V.

BEVINDINGEN OMTRENT HET GEBRUIK VAN EEN STEMMACHINE

4 APR. 1966

IN DE GEMEENTE WASSENAAR

INGEKOMEN

30 MAART 1966

GEM. WASSENAAR

B. W. W. W. W.

B. W. W. W. W.

Omstandigheden

Op woensdag 25 maart heeft de gemeente Wassenaar gastvrijheid verleend aan [REDACTED] van het Bureau Personeelsbeheer en Organisatie, teneinde het gebruik van de stemmachine te kunnen gade slaan.

De waarnemingen werden verricht van 8.00,- 11.00 uur (tijdens de ochtendpauze) in het stemlokaal in het raadhuis.

De toegang tot het stemlokaal was in tweeën verdeeld ten behoeve van een binnenkommende en uitgaande stroom van kiezers. De leden van het stembureau zaten recht tegenover de toegang van het stemlokaal; de stemmachine stond opgesteld aan de zijde van de uitgaande stroom van kiezers. In hetzelfde lokaal stond ook een reserve machine gereed.

Voor de toegang tot het stemlokaal stonden twee modellen van de stemmachine opgesteld aan de hand waarvan een ambtenaar aan binnenkommende kiezers een korte instructie gaf omtrent het gebruik van de machine. In het stemlokaal zelf was nog een vertegenwoordiger van de importeur aanwezig om nadere aanwijzingen te geven of behulpzaam te zijn. Bovendien bevond zich een monteur van de Amerikaanse leverancier in de nabijheid van de machine.

Op dinsdag was voor de kiezers uit de twee kringen waar mechanisch gestemd zou worden (totaal ruim 1.500 kiezers) de gelegenheid gegeven zich tevoren met de machine vertrouwd te maken. Van dit aanbod hebben slechts 120 mensen gebruik gemaakt.

Waarnemingen

Van 8.00 - 11.00 uur is een ononderbroken stroom van kiezers het stemlokaal binnengekomen (ochtendpauze). Inkele minuten na 11.00 uur viel pas de eerste leemte. De "verkeersregeling" werkte prima. Het enige oponthoud werd veroorzaakt door de stemmachine.

In het begin verbleven de kiezers gemiddeld $\frac{1}{2}$ minuut in het stemhokje. Toen zich eenmaal de eerste moeilijkheden hadden voorgedaan, namen ook de volgende kiezers (vooral dames) meer tijd in beslag. Kennelijk was hier sprake van enige onderlinge beïnvloeding (zie fig. 1). Tot 11.00 uur hadden in totaal 3 heren en 23 dames zodanige moeilijkheden, dat zij meer dan 1 minuut nodig hadden voor het uitbrengen van hun stem.

Afgezien van deze uitzonderlijke gevallen bleek de gemiddeld benodigde tijd voor de heren 31 seconden en voor de dames 45 seconden te bedragen (zie fig. 2 frequentieverdeling voor 200 waarnemingen). Bij de tijdopnamen bleek overigens, dat in gevallen van meervoudige stemmen (2x voorgekomen) de 2e en 3e stem uitbrengen gemiddeld de helft van de tijd vergde als de 1e stem.

Uit waarnemingen van de voorlichtingsambtenaar der gemeente Wassenaar bleek voorts, dat op deze wijze na

- . het eerste uur 78 mensen hadden gestemd
- . het tweede uur 166 mensen hadden gestemd
- . het derde uur 244 mensen hadden gestemd.

Het algemeen gemiddelde van 45 seconden per persoon is het gevolg van extra storingen, zoals het vervangen van de eerste stemmachine door het reserve apparaat, het nemen van foto's door de pers en het niet tijdig indrukken van de schakelknop door een lid van het stembureau.

Onder deze omstandigheden bleek de wachttijd van de kiezers gemiddeld 20 minuten te bedragen. Dit verklaart grotendeels de lange duur van de ochtendpiek, welke door de lange wachttijd als het ware werd uitgesmeerd.

Enkele andere onvolkomenheden waren nog, dat:

- . door moeilijkheden met de bediening sommige mensen (me st bejaarden) assistentie behoeften van de vertegenwoordiger, hetgeen uiteraard alleen na verkregen toestemming van de voorzitter van het stembureau gebeurde.
- . door het vastlopen van de handle te 10.15 uur na 1,5 uitgebrachte stemmen de eerste machine moest worden vervangen door het reserve apparaat; het omwisselen duurde 7 minuten.
- . onder de korte gordijntjes de stand van de kiezer voor het tableau duidelijk zichtbaar was, zodat ten naaste kon worden gezien voor welke lijst hij stond.
- . veel mensen moeilijkheden ondervonden met het indrukken van de handle totdat de gordijntjes weer openden (van belang voor het registreren van de stem).

Commentaar

Van langskomende kiezers werd menige hartige opmerking gehoord over de lange wachttijd. Betekenisvol waren de uitdrukkingen als:

"zolang heb ik nog nooit moeten wachten" en

"vroeger behoefde ik nooit te wachten".

Daarnaast werd betrekkelijk veel over de behandeling van het apparaat gesproken. Men maakte zich in ieder geval drukker over hoe gestemd diende te worden dan op welke partij of candidaat.

Dat de juiste behandeling en werkwijze sommige kiezers zelfs na het uitbrengen van hun stem niet duidelijk was bleek uit verschillende opmerkingen in de trant van: "Nu weet ik nog niet op wie ik gestemd heb".

Broeviger was het voor een jongedame, die - na explicatie van de vertegenwoordiger - tot de ontdekking kwam, dat zij "haar stem kwijt was" (m.a.w. blanco had gestemd), omdat zij de handle te vroeg had teruggehaald.

De opmerking van een ambtenaar: "nu heeft hij tweemaal gestemd!", toen één der kiezers kans zag de handle tweemaal achtereen heen en weer te halen,

lijkt mij technisch bezien onmogelijk. Hoewel het tweemaal achtereen overhalen van de handle zonder indrukken van de schakelknop door een lid van het stembureau eveneens technisch onmogelijk zou moeten zijn.

De meest gehoorde klachten van achter de gesloten gordijntjes waren overigens, dat men de lineaal niet op de gewenste positie kon krijgen en dat men de stemknop niet kon indrukken. In hoeverre deze klachten terecht geuit werden, valt echter alleen af te leiden uit een vergelijking tussen de uitkomsten van het stemmen per machine en per biljet door dezelfde groep kiezers.

Conclusies

Het gebruik van de stemmachine betekent voor de kiezers vooralsnog een groot ongemak en geeft hen (het gevoel van) minder zekerheid omtrent de uitgebrachte stemmen. Door de lange wachttijden worden de pieken over langere perioden verdeeld. De vrees was daarom gerechtvaardigd of men de avondpiek voor de sluitingstijd geheel zou kunnen verwerken. In dat geval zou de tijdwinst bij het tellen van stemmen aan het eind van de avond op ontoelaatbare wijze worden verkregen ten koste van de kiezers.

Maar ook wanneer zulks niet het geval is en men bovendien bedenkt, dat een volgende keer de stemmen met behulp van deze machines tweemaal zo snel kunnen worden uitgebracht, dan blijft toch te overwegen of de langere wachttijden van de kiezers wel opwegen tegen het sneller verkrijgen van de eindresultaten door het stembureau.

Dat een volgend gebruik van de stemmachine een vlotter verloop zal hebben mag zeker worden verwacht, omdat bij de kiezers nu duidelijk een zekere drempelvrees was te overwinnen. Daar staat tegenover, dat men niet direct te optimistisch getend moet zijn over betere resultaten door meer medewerking van de zijde van het publiek. De machines zelf zullen eerst gedegen moeten worden beproefd op het gebruik dat er hier te lande van moet worden gemaakt. Enkele punten, welke nader bezien moeten worden zijn:

- . de nauwkeurigheid van instelling (in horizontale en verticale zin) moet zodanig zijn, dat iedere stemgerechtigde die gemakkelijk kan bereiken.
- . het uitbrengen van de stem (door indrukken van de stemknop) moet voor iedere kiezer het verkregen resultaat duidelijk waarneembaar maken.
- . het overhalen van de handle moet in beide richtingen gelijkmatig (zonder grote verschillen in uit te oefenen druk) en met duidelijk merkbare eindpunten kunnen geschieden.
- . het stemtableau moet voor een ieder vanuit één stand op alle punten gemakkelijk bereikbaar zijn, zonder dat van buitenaf uit de stand van de kiezer valt op te maken op welke plaats hij zijn stem uitbrengt.

Voorts wordt in overweging gegeven, dat een eventuele volgende proefneming eerst wordt uitgevoerd overeenkomstig een vooraf opgesteld programma door een geselecteerde groep personen.

Daarna zou tijdens een publieke stemming het resultaat moeten worden vergeleken tussen het gebruik van de stemmachine en van de gewone biljetten.

Uit het voorgaande moge blijken, dat de gebruikte stemmachine nog geenszins een voldragen apparaat is met betrekking tot de eisen, welke hier te lande worden gesteld.

Gezien de ontwikkelingen, welke zich thans op ander gebied voordoen (i.v.m. automatisering) rijst de vraag of kostbare voorzieningen door middel van deze wijze van mechanisering nog lonend zijn.

's Gravenhage, 25 maart 1966.

Fig 1

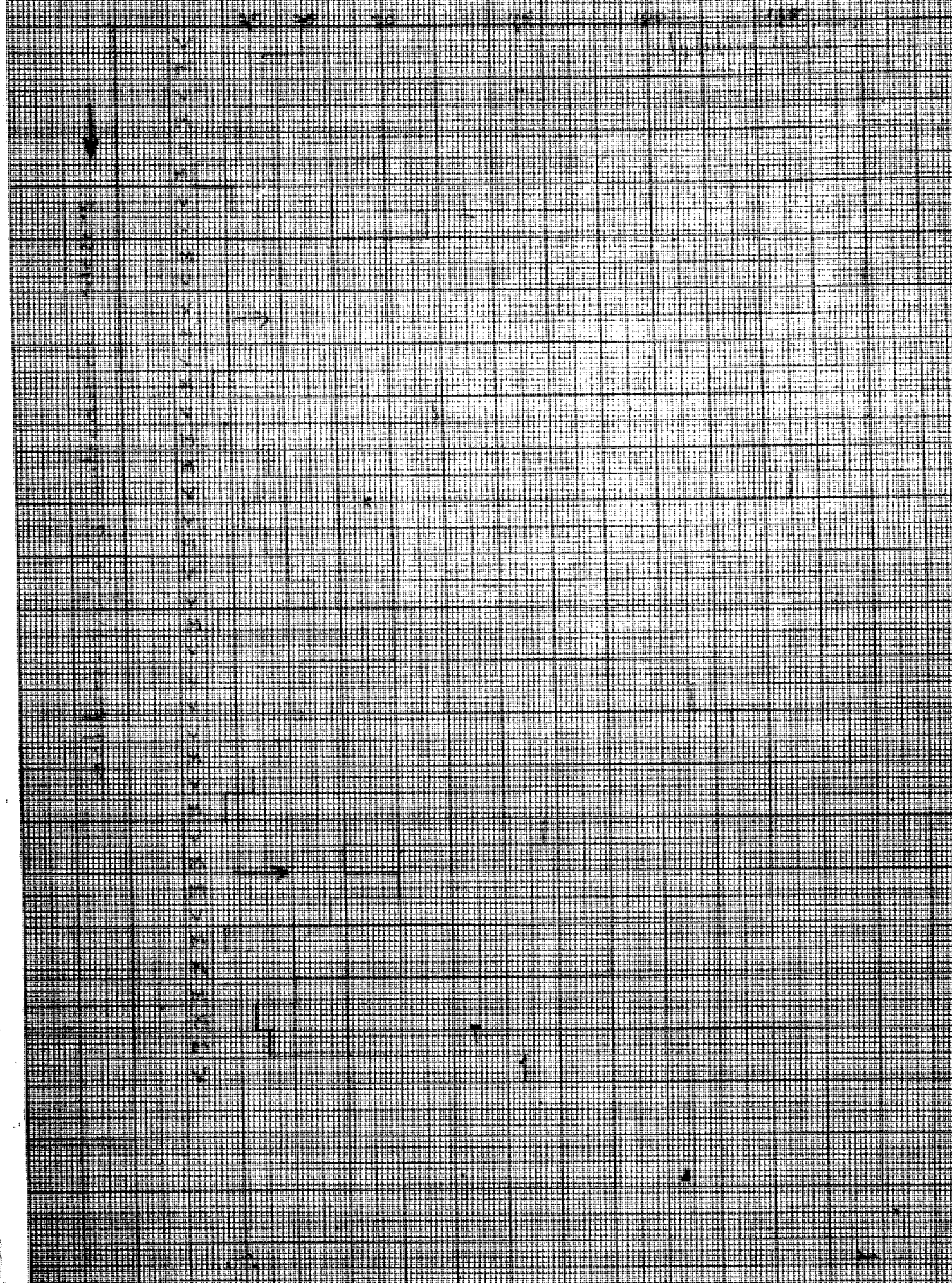
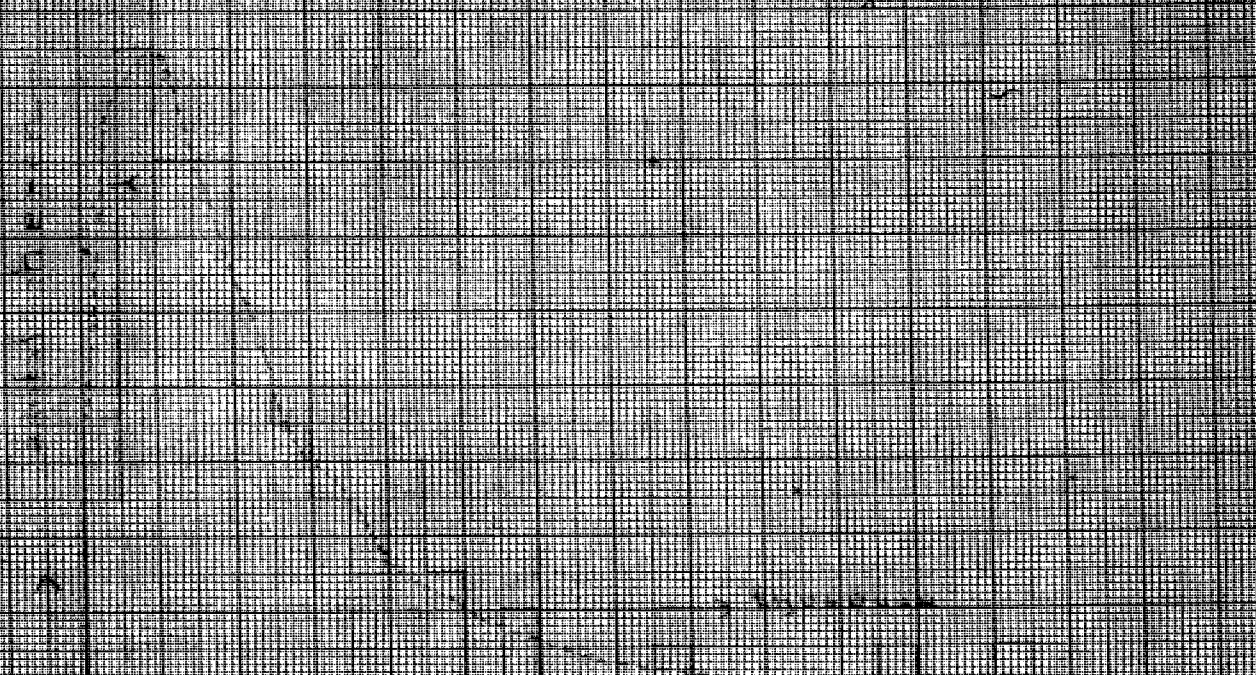
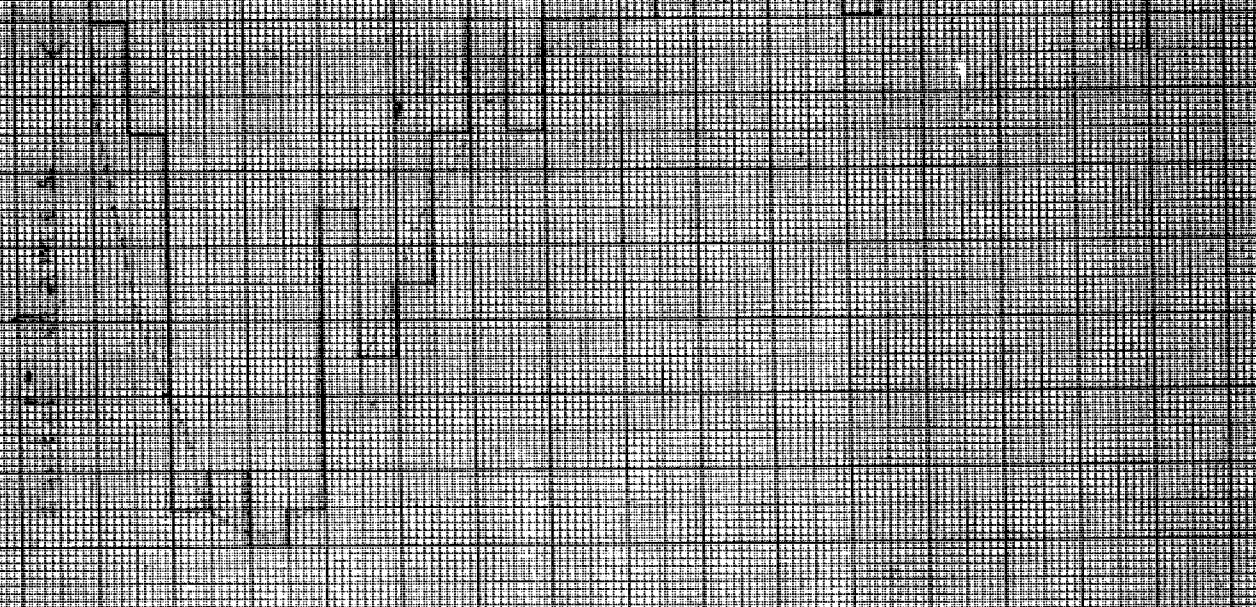

Fig 2. *Example of a typical ...*

... ..

GEMEENTE MAASDRIEL

BURGEMEESTER

Tel. 04183-235/236 (gemeentehuis)
201 (woonhuis)
 MINISTERIE VAN
 BINNENLANDSE ZAKEN
 INGEKOMEN

- 1 APR. 1966

Onderdeel: BB/AZ

Agenda: B66/912

Rappel na 6 weken

KERKDRIEL, 31 maart 1966

Aan

 Zijne Excellentie de Minister
 van Binnenlandse Zaken
 Binnenhof 19
 's-GRAVENHAGE.

Excellentie,

Ten antwoord op Uw schrijven van 28 maart 1966 (afd. BB nr. B66/U873) bericht ik U het navolgende:

Van Uw wens om de gebezigde stemmachines aan een onderzoek te doen onderwerpen heb ik kennis genomen. Het voorschrift van artikel L 13 van de Kieswet wordt strikt nageleefd; ook nadat over de toelating van de benoemden is beslist, zal de machine niet worden geopend of afgegeven, alvorens overleg met Uw departement is gepleegd.

Omtrent mijn bevindingen bij het gebruik van de stemmachines moge ik U als volgt rapporteren: Het systeem van de stemmachines, waarbij vijf handelingen (1 handle overhalen, 2 met regel partij kiezen, 3 knop op kandidaat stellen, 4 knop indrukken, 5 handle overhalen) moeten worden verricht, is niet bepaald eenvoudig. Temeer geldt dit aangezien de tweede en derde handeling nauwkeurig dienen te geschieden. De enigszins gespannen sfeer, waarin de kiezer zijn stemplicht komt vervullen, de aanwezigheid van het stembureau en eventueel wachtende buurtgenoten verhogen de nervositeit van de kiezer en doen hem wellicht de handelingen te haastig en daardoor te onnauwkeurig verrichten. Uitvoerig werd in deze gemeente aan de kiezers de gelegenheid geboden om met de stemmachine te oefenen. Vanaf 15 maart werd dagelijks in de hal van het gemeentehuis instructie gegeven, huis aan huis is een mededeling daaromtrent verspreid, terwijl ook de plaatselijke pers de nodige aandacht hieraan heeft geschonken. Omdat het aantal geïnteresseerden niet meeviel werd op de avond voor de verkiezingen op alle zes stembureaux de gelegenheid geboden te oefenen. De plaatselijke krant en de "dorpsomroeper" hebben algemene bekendheid aan deze mogelijkheid gegeven. Ondanks dat alles hebben, naar een betrouwbare schatting, niet meer dan duizend kiezers van de gelegenheid om zich te bekwamen in het mechanisch stemmen gebruik gemaakt. Het gevolg hiervan was, dat op de dag van de verkiezingen veelvuldig instructie moest worden gegeven. Dit geschiedde zowel door de leden van het stembureau aan de wachtenden, als door een aan de buitenkant van het gordijntje dat de

de "knop" in
 mijn hand. Het
 ond-kennis
 heeft
 1966

J. M.

stemmachine afsluit, geposteerde ambtenaar, die, terwijl de kiezer de handelingen verrichtte, aanwijzingen gaf. Niettemin kwamen lange wachttijden voor de kiezers in deze gemeente niet voor. Veelvuldig werd aan de verleiding weerstaan om in het "stembokje" de helpende hand te reiken.

Aan de leden van een dergelijk stembureau worden hoge eisen gesteld, vooral op het gebied van gelijkmoedigheid, geduld en volharding. Tot zover zijn echter op den duur alle bezwaren te overwinnen, doch het staat vast, dat de telmachine niet foutloos heeft gewerkt. Dit feit blijkt overduidelijk uit het hieronder opgenomen staatje van de resultaten per stembureau.

STEM- BUREAU	KVP	PvdA	CHU	VVD	ARP	SGP	Boeren PARTIJ	GPV	PSP	TOTAAL	BINDSTAND TELIER	ONGELDIG
I	321	36	38	17	14	11	43	1	4	485	786	301
II	373	39	39	15	4	2	20	1	3	496	629	133
III	31									31	628	597
IV	160	8		5	3		24	1		201	715	514
V	188	4	1	4			8		2	207	223	16
VI	71	16	7	4		1	3			102	473	371

De getallen geldige stemmen geven wel ongeveer de politieke verhoudingen in Maasdriel weer.

Stembureau V was het dorp Alem met slechts 450 inwoners, waar men dus alle gelegenheid heeft gehad om rustig explicatie te geven, meestal zonder dat anderen stonden te wachten. Bij dit stembureau waar de machine ook zeker niet werd overbelast, heeft deze uitstekend gewerkt. Een percentage van 6% blanco stemmen ligt nog beneden het landelijk gemiddelde.

Stembureau III is wel het andere uiterste, hier kan men met zekerheid stellen dat het tel-mechanisme heeft geweigerd. Men komt dan toch wel sterk in de verleiding om hetzelfde te zeggen van de stembureaux IV en VI, terwijl in stembureau I door een overmatige belangstelling van Polygoon, NTS, Radio en Pers de zenuwen van de kiezers extra op de proef werden gesteld. De uitslag van stembureau II zou kunnen bewijzen dat het systeem van de machine wel wat te ingewikkeld is.

De Amerikaanse fabriek heeft een zeventigjarige ervaring met stemmachines, maar dan met het veel eenvoudiger Amerikaanse Kiessysteem. Men heeft wellicht de aan het Nederlandse Kiessysteem verbonden eigenaardigheden te lichtvaardig beoordeeld, wel heeft de fabriek kosten noch moeite gespaard; o.m. door het doen overvliegen van drie Amerikanen, die de machines controleerden voor de verkiezingen en op de dag zelf voortdurend paraat waren. Vooral de Nederlandse importeur heeft met een uitgebreide staf, waarvan op elk stembureau de gehele verkiezingsdag een lid aanwezig was, de machines begeleid. Ik moge tenslotte een kopie insluiten van een brief van de importeur van 28 maart jl., waarin de mechanische imperfecties van de machine worden toegegeven.

Vertrouwende Uwe Excellentie met het bovenstaande voldoende te hebben geïnformeerd, doch mij gaarne bereid verklarende tot nadere informatie, teken ik met de meeste Hoogachting.

(M.F. J.M. Bonnike).